

ארלה הלפרין

מוקדש בהוקרה לסכתי היקרה

חנה גולינסקי שתחי',

אשר תורת ה' על לשונה כל היום

תורת חסד

תלמוד תורה לנשים - אז והיום

ראשי פרקים:

פתיחה

א.פטור נשים מתלמוד תורה

ב.איסור תלמוד תורה לנשים

1.מקורו

2.טעמיו

3.היקפו

4.תוקפו

ג.חובת לימוד לנשים

1.מקורה

2.תחומיה

ד.היבט מעשי ואקטואליה

פתיחה

בחרתי לקרא למאמר זה בשם "תורת-חסד" על-פי הפסוק במשלי "פיה

פתחה בחכמה, ותורת חסד על לשונה" (ל"א, כ"ו), ומפרש המאירי:

"רצונו לומר בשכל ובדעת, כלומר, שכל דבריה נאמרים בשכל

ובינה, ותורת חסד - לשלימות המדות".

חז"ל, כתשובה לשאלה: 'איזו היא תורת חסד ואיזו היא תורה שאינה של

חסד?', ענו: "תורה לשמה - זו תורה של חסד, שלא לשמה זו היא

תורה שאינה של חסד" (סוכה מט:). מאמר זה מוקדש בהערצה לנשים

שביננו, אשר למרות הדיכוי הרוחני, שהן שרויות בו, ידעו להתעלות

מעלה מעלה, וזכו להגיע למדרגת עיסוק בתורה לשמה. ראויות הן

לדברי בעל "עקידת יצחק" בביאורו לפסוק זה (בראשית, שער כ"ב), וזו לשונו:

"הוציאה מכלל הנשים הדברניות. כי זאת החריש תחריש בכל עת ובכל שעה ודבר תדבר במשקל ובמשורה. והנה היא זאת לה מדה גדולה. וזה מה שפתחה פיה בחכמה, ותורת גמילות חסדים לבד היא המרגל על לשונה, כדת הנשים הצדקניות. ולא על זאת אמרו המלמד לבתו תורה כאילו מלמדה תפלות".

לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון !

א. פטור נשים מתלמוד-תורה

את הפסוק: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם" (דברים, י"א, י"ט) ראו חז"ל כמקור לחובה המוטלת על האב ללמד את בנו תורה. בפרטם את רשימת החובות המוטלות על האב כלפי בנו, ציינו חז"ל כמה דברים: "האב חייב בבנו למולו, ולפדותו וללמדו תורה וכו' ¹, כשהמקור, כאמור, לחובת הלימוד נלמד בהמשך הגמרא (שם ע"ב) מהפסוק הנ"ל. כבר המשנה אומרת: "כל מצות הבן על האב, אנשים חייבין ונשים פטורות", ומכאן אנו למדים שהאשה אינה חייבת ללמד את בנה תורה. הגמ' בהמשך לומדת דין זה בהיקש:

"כל שמצווה ללמוד מצווה ללמד, וכל שאינו מצווה ללמוד אינו מצווה ללמד".

ממשיכה הגמרא ושואלת:

"מנלן דלא מיחייבא למילף נפשה? דכתיב: ולימדתם, ולמדתם: כל שאחרים מצווין ללמדו, מצווה ללמד את עצמו, וכל שאין אחרים מצווין ללמדו, אין מצווה ללמד את עצמו. ומנין שאין אחרים מצווין ללמדה? דאמר קרא 'ולמדתם אותם את בניכם' ולא בנותיכם".

1. מכילתא פר' בא; חוספחא קידושין פ"א ה"ח; משנה קידושין כ"ט ע"א.

לסיכום, ישנו כאן לימוד בשלושה שלבים: 1. פטור מהחיוב ללמד את הבנות, 2. מכאן מסיקים, שהבנות פטורות מללמד את עצמן, 3. ומכאן מסיקים, שהנשים פטורות מללמד את בניהן². הלימודים הנ"ל והמסקנות הנובעות מהן מובאים בגדולי הפוסקים³, ונסכם בדברי החינוך (מצוה תי"ט): "ונוהגת מצווה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים אבל לא בנקבות, שנאמר בניכם". לעניינינו חשובה רק עוד נקודה אחת: מהי בדיוק אותה חובה המוטלת על האב ללמד את בנו, וכיצד היא מיושמת? כבר בספרי על אתר דרשו חז"ל:

"מכאן אמרו, כשהתינוק מתחיל לדבר, אביו מדבר עימו בלשון הקודש ומלמדו תורה"⁴.

הגמ' בסוכה גורסת קצת אחרת: "קטן... יודע לדבר, אביו לומדו תורה וק"ש" (מ"ב ע"א) וכן בירושלמי (שם פ"ג הל' י"ב). בתוספתא ישנה גרסה המצרפת את השניים: "יודע לדבר, אביו מלמדו שמע ותורה ולה"ק"⁵. המאירי גורס "אביו מלמדו מקראות" וכו'... אך לעינינו אין זה משנה מהי הגרסה המדויקת - מה שחשוב הוא לזכור, שחובת הלימוד היא בעוד הילד רך בשנים, ולזה, משמעות עמוקה כפי שיוסבר בפרקים הבאים בע"ה. רק נציין, שהגדרה זו אף נפסקה להלכה ברמב"ם (שם הלכה ו') ובשו"ע (שם סימן רמ"ה ס' ה'). לסיכום - בררנו את מקורותיו של פטור הנשים מת"ת, וראינו שהוא מתחלק לשלושה - פטור של אביה מללמדה, פטור של עצמה מללמוד ופטור שלה מללמד את בנה. ראינו ג"כ, שחובת לימוד התורה לילדים, מתחילה בעוד הילד צעיר לימים.

2. הדרושה "בניכם ולא בנותיכם" מובאת גם בספרי פר' עקב. אמנם שם מובא הלימוד בשם ר' יוסי בן עקיבא, אך לא ניתן להסיק מכאן שיש מי שחולק עליו, כפי שכבר העירו הנצי"ב בפירושו עמק הנצי"ב ובעל פירוש ספרי רבי רב, עיין שם. 3. ברי"ף (י"ב ע"א); ברא"ש (פ"א סי' מ"ב); ברמב"ם (הל' ת"ח פ"א ה"א, סהמ"צ עשה י"א); בטור ובשו"ע (יו"ד סי' רמ"ו סעי' ו'). 4. וכן הובא ברש"י ובפירוש רבינו בחיי על המקום. 5. חגיגה פ"א הל' ג', ועיין עוד שו"ת שית משה סימן כ'.

כ. איסור ת"ת לנשים

1. מקורו

המשנה בסוטה (פ"ג מ"ד) עוסקת בתיאור תהליך הענישה והבדיקה של הסוטה, וזה לשונה:

"אינה מספקת לשתות, עד שפניה מוריקות ועיניה בולטות, והיא מתמלאת גידין. והם אומרים הוציאוה הוציאוה, שלא תטמא העזרה."

כאן באה המשנה, וקובעת, שיש מצבים בהם התהליך אינו מתרחש מיידית, בשל סיבות מסוימות, אלא נדחה לזמן מה:

"אם יש לה זכות הייתה תולה לה. יש זכות תולה שנה אחת; יש זכות תולה שתי שנים; יש זכות תולה שלוש שנים."

כלומר, כתוצאה מזכויותיה המוקדמות של הסוטה, ביצוע העונש מתעכב קצת, אך בסוף, לאחר פסק זמן פורפורציונלי לזכות, העונש אכן מתבצע.⁶ נשאלת השאלה, מה היא אותה הזכות, הנזקפת לה לסוטה ביום צרה, אשר בגינה לא מתבצע העונש הנורא מיידית?

כבר בגמ' במקום (כ"א ע"א) דנים בנושא:

"זכות דמאי? (רש"י - מגינה כ"כ) אי לימא זכות דתורה (רש"י - שהייתה עוסקת בתורה) הא אינה מצווה ועושה היא!?"
 (רש"י - דכתיב ולמדתם אותם את בניכם ולא את בנותיכם, וכיוון ואינה מצווה אין שכרה גדול כמצווה ועושה). אלא, זכות דמצווה. זכות דמצווה מי מגנא כולי האי וכו'."

כלומר, זכות המצווה אינה מספיק גדולה כדי להגן במצב קשה כזה, ואילו בזכות התורה, חלקה של האישה קטן יותר, וגם בכך אין כדי להצילה. לפיכך, מעלה הגמ' בסוף הדיון את המסקנה הבאה:

"רבינא אמר - לעולם זכות דתורה, ודקאמרת אינה מצווה"

6. תיאור זהה מופיע במספר מקומות מקבילים כגון: ספרי (במד' פ"ח); במד' רבה (פ"ט כ"א)

וכן בתנחומא (נשא א').

ועושה, נהי דפיקודי לא מפקדא, באגרא דמקריין ומתניין בנייהו ונטרן להו לגברייהו עד דאתו מבי מדרשא" (רש"י - לעולם זכות דתורה, ולא שעוסקת בתורה, אלא שטורחת בבנה ובכעלה שיעסקו).⁷

הברטנורא (על המקום כאן) העתיק את דברי הגמ' כלשונם, וכן במד' הגדול (במד' ה' כ"ז) גרס "אם יש לה זכות תורה היתה תולה לה" וכו'. הרמב"ם בפיה"מ כתב:

"ואמר יש לה זכות, ירצה בו זכות התורה, ואע"פ שהיא בלתי מצווה בזה, לפי שלא צוותה התורה כי אם לאנשים ולמדתם אותם את בניכם ולא בנותיכם",
וכן פסק גם להלכה במשנה תורתו:⁸

"שוטה שהיה לה זכות ת"ת, אע"פ שאינה מצווה על ת"ת, הרי זו תולה לה ואינה מתה לשעתה" וכו'.⁹

במאירי, אנו שומעים כבר במפורש, שגם לימודה שלה הוא בעל משמעות: "אלא זכות של תורה, הן שעסקה היא בתורה אע"פ שלא נצטוית בכך, הן שהשתדלה בלמוד בניה ובעלה".

המשנה, ממשיכה הלאה ואומרת:

"מכאן אומר בן עזאי - חייב אדם ללמד את בתו תורה, שאם תשתה תדע שהזכות תולה לה. רבי אליעזר אומר - כל המלמד בתו תורה לומדה תפלות. רבי יהושע אומר - רוצה אשה בקב ותפלות מט' קבין ופרישות. הוא היה אומר - חסיד שוטה, רשע ערום, אשה פרושה ומכות פרושין הרי אלו מבלי עולם".

הבה נעיין תחילה בדבריו של בן עזאי: "מכאן אומר" וכו' - מהי הסיבה¹⁰ שגרמה לבן עזאי להגיע למסקנה זאת, ומדוע היא נובעת מהאמור בתחילת המשנה? ישנם לכך כמה פירושים - רש"י (כד"ה תדע) מסביר:

7. דברי חז"ל אלו, כדבר זכותה של האישה כלימור כעלה מובאים גם בגמ' ברכות י"ז ע"א בהקשר אחר, עיין שם. 8. הל' שוטה פ"ג הל' כ'. 9. ובכמה כתבי יד חיפניים הגרסה "זכות בתלמוד" ללא המילה תורה. 10. עיין: ברכות ל"א ע"ב; שם ס"ד ע"א; סוטה י"ב ע"א; סנהדרין ק"ד ע"ב; בבא-מציעא ט"ז ע"א; בבא-כתרא ק"ט ע"ב.

"תראה ותלמד בפרשת סוטה שהזכות תולה, דילפינן מונקתה ונזרעה זרע ונקתה על-ידי זכויות כדי זריעת זרע ט' חדשים וי"א יותר כדמפרש בגמ'".

כלומר עפ"י רש"י התועלת מופנית אל הסוטה עצמה. לעומת זאת, בפירושו של המאירי, מופיעה סיבה אחרת:

" שאם תשתה תדע, שהזכות תולה לה, ותשתדל בכך, ולא יוציאו לעז על מים המאררים, שאף בחשודה בעיניהן הרבה, יהו דנות, שזכות תולה לה",

כלומר לא הסוטה עצמה היא זו שתפיק את התועלת, אלא חברתה. ה"תפארת ישראל" מביא את שני ההסברים:

"הכי קאמר, שאם תשתה סוטה אחת בפני בתו, תדע הבת שזכות תולה להסוטה. אי נמי ר"ל שאם תשתה ולא תמות מיד לא תתיאש מפורענויות ולא תוציא לעז על המים כשלא יבדוקה".

וכן הסביר ה"עץ יוסף" על "העין יעקב":
 "דיש לומר, שאם לא תלמוד תוציא שם רע על המים ותפתה לנשים שיזנו, ותזנה פעם אחרת שראתה שאין המים מזיקין, לכן טוב יותר שתלמוד תורה".

לסיכום, בן עזאי נוקט, שיש ללמד את הבנות תורה, בשל התועלת המעשית אשר יוצאת מן הלימוד. לענ"ד נראה, שהקשר הנ"ל הינו מקרי בהחלט, ובן עזאי רק ניצל את ההזדמנות לחוות דעתו, עפ"י דרך החשיבה האסוציאטיבית המאפיינת את חז"ל, אך באמת טעם זה חל על כל התורה כולה, שכן, אם בן עזאי רצה לחייב רק לימוד, שיאפשר לבת להתמודד ולהכין את פרשת סוטה, היה עליו לנסח את החיוב אחרת, כגון: 'חייב אדם ללמד את בתו פרשת סוטה, שאם' וכו', אך הוא אמר ברורות- תורה! כל חלק בתורה שיכול לתרום לעולם העשייה של הבת, בין כתחום המחשבתי (שבו עוסק עניננו, שהרי מטרת הלימוד כאן היא חיזוק האמונה) ובין בתחום ההלכתי, חובה על האב ללמדה, ואולי אף חובה עליה ללמוד!!! עתה נפנה לניתוח דברי ר' אליעזר: "כל המלמד בתו תורה (כאילו) לומדה תפלות". כבר הגמ' במקום שואלת:

"תיפלות סלקא דעתך?! אלא אימא כאילו מלמדה תפלות". דהיינו, לא עצם הלימוד הוא הבעייתי, אלא התוצאות השליליות העוללות לנבוע ממנו. המאירי מפרש - תפלות = דברים תפלים, דהיינו חסרי טעם.

הירושלמי כאן 11, מביא את הסיפור הבא :

"דתני, מעשה בר' יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר חסמא, שהיו מהלכין מיבנה ללוד והקבילו את ר' יהושע בבקיעין. אמר להן, מה חידוש היה לכם בבית-המדרש היום? ואמרו לו: הכל תלמידיך, (ואין לנו לדבר בפניך-קרובן העדה) ומימיך אנו שותים. אמר להן: אפילו כן, אי אפשר לבית המדרש שלא יהא בו דבר חדש בכל יום. מי שבת שם? (היום בכה"מ לדרוש-ק"ה) אמרו לו: רבי אלעזר בן עזריה. ומה היתה פרשתו? הקהל את העם האנשים והנשים והטף. ומה אמר בה? הואיל והאנשים באים ללמוד והנשים באות לשמוע, הטף למה בא? אלא כדי ליתן שכר למביאייהן. אמר להן: אין הדור יתום שרבי אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו." 12

הירושלמי כאן, מציין בהתחלת הסיפור, שכן עזאי אינו סובר כראב"ע, והסיפור מהוה הוכחה לכך. מהו אם כן שורש ההבדל בינם? תוספות מסביר זאת כך: "ונראה דפירושו דמצוה לשמוע הנשים כדי שידעו לקיים מצוה ולא משום שידעו שזכות תולה." 13 בעקבותיו הלכו גם הפרשנים האחרים, בשינויים קלים, ואלה דבריהם: "בן עזאי אמר, דחייב אדם ללמד את בתו תורה, וראב"ע אמר, דלא באו הנשים ללמוד אלא כדי לשמוע איך יקיימו המצוות" (קרובן העדה 14).

כלומר, החילוק בין ראב"ע לבן עזאי, הוא בהגדרת חיוב הנשים: עפ"י בן עזאי, הן חייבות ללמוד דווקא, ואילו לפי ראב"ע, הן חייבות רק בשמיעה. אך, לענ"ד, יש לחלק בין הסברו של תוס' לבין הסבר קה"ע ופנ"מ: עפ"י קה"ע ופנ"מ, עיקר ההבדל הוא בחיוב עצמו; לבן עזאי

11. כהלכה ד', ובחגיגה פ"א ה"א וכן באדר"נ פ"ח מ"ב 12. עד כאן לשון הסיפור בירושלמי שם ובבבלי חגיגה שם ג' ע"א. בהמשך הסיפור בירו' כאן נדון בהמשך. 13. סוטה כ"א ע"ב ד"ה בן עזאי. וע"ע חגיגה שם תור"ה נשים. 14. כן כתב ה'פני משה' שם בחגיגה וכאן בסוטה.

חייבות ללמוד, ואילו לראב"ע רק לשמוע¹⁵, ואילו לפי תוס', ההבדל הוא בסיבת החיוב, וכך ניתן לדייק מלשוננו: "ונראה, דפירושו, דמצוה לשמוע הנשים כדי שידעו לקיים המצוה, ולא משום שידעו שזכות תולה". זאת אומרת, ההבדל מתמצה בסיבה - עפ"י בן עזאי, מקור החיוב הוא הצורך בהכנת הזכות לגבי סוטה, ואילו עפ"י ראב"ע, זהו צורך כללי להכיר את יסודי קיום המצוות.¹⁶ לא ניתן, לענ"ד, לטעון (כפי שראיתי שטוענים), שהחילוק הוא בין חובת לימוד אקטיבית (לבן עזאי) לבין חובת שמיעה פאסיבית (לראב"ע), שכן גם בניסוחו של בן עזאי מופיעה הלשון "ללמד את בתו תורה", כלומר, גם כאן הבת ממלאת תפקיד פאסיבי של לימוד מאביה או ממוריה.¹⁷ וכ"כ ה"אור החיים", בפירושו לדברים שם:

"לזה חלק הכתוב ב' מדרגות במצוה זו, ואמר בתחילה חלוקה, שהיא שוה באנשים ונשים, והוא למען ישמעו, פירוש: שישמעו מצות התורה, שחייבין הם לעשות. ודבר זה שוים הם בו, שגם הנשים חייבין במל"ת ובמ"ע שאין הזמן גרמן, ואח"כ אמר חלוקה בפני עצמו כנגד האנשים לבד, והוא למען ילמדו שהוא ת"ת".

הירושלמי הנ"ל, ממשיך ומספר:

"מטרונה אחת שאלה את רבי לעזר: מפני מה חט אחת במעשה העגל והן מתים בה שלש מיתות? אמר לה אין חכמתה של אשה אלא בפילכה, דכתיב: 'וכל אשה חכמת לב בידיה טוה'. אמר לו הורקנוס בנו: בשביל שלא להשיבה דבר אחד מן התורה, איבדת ממני שלש מאות כור מעשר בכל שנה!? אמר ליה: ישרפו דברי תורה, ואל ימסרו לנשים".

סיפור זה, מטרתו להמחיש, עד כמה התנגד ר' אליעזר ללימוד תורה לנשים, עד שהיה מוכן להפסיד הון בעבור כך!! כאמור, ישנה כאן מחלוקת תנאים, בין ר' אליעזר לבן עזאי, וכידוע, כרוב הראשונים נפסקה הלכה כר"א, כפי שכתב הרמב"ם:

15. עיין רמב"ן דברים ל"א, י"ב. 16. וכך מיושכת להפליא קושית השפ"א בחידושו לסוכה

שם, עיין בדבריו. 17. וע"ע חידושי המצוות למהר"ם שיק ת"כ אות ג'.

"אע"פ שיש לה שכר, צוו חכמים, שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד, והן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן. אמרו חכמים: כל המלמד את בתו תורה, כאילו לימדה תפלות" (הל' תלמוד תורה פר' א' הל' י"ג).¹⁸

2. טעמיו

כבר הגמרא (בדף כ"ב ע"ב) שואלת:

"מאי טעמא דר' אלעזר? דכתיב: אני חכמה שכנתי ערמה, כיון שנכנסה חכמה באדם, נכנסה עמו ערמומית". ורש"י מפרש: "חכמה- תורה",

כלומר, ע"י לימוד התורה, מתחדד שכלו של הלומד, והוא יכול להפוך לערמומי יותר. ודאי, שהכל תלוי בלומד, "זכה - נעשית לו סם חיים, לא זכה - נעשית לו סם המוות" (יומא ע"ב:).¹⁹ זהו גם ביאור המשך הגמ', אשר מביאה את דרשת חכמים:

"אמר ר' יוסי בר' חנינא: אין דברי תורה מתקיימין, אלא, במי שמעמיד עצמו ערום עליהם, שנא': 'אני וכו'... אמר ר' יוחנן: אין דברי תורה מתקיימין, אלא, במי שמשים עצמו כמי שאינו, שנאמר: והחכמה מאין תמצא",

כלומר, אותו אחד שלומד תורה מתוך התבטלות בפניה, זוכה להפיק ממנה דברים חיוביים, אך, זה שלומד תורה לצרכים אינטרסנטיים, לא רק שלא יתוקן ויתעלה ע"י התורה, אלא, היא זו שתתן בידו את הכח להזיק יותר.²⁰ המהר"ל מסביר זאת כך:²¹

"יזה, מפני כי קניות השכל גורם, שיקנה הגוף כח שכל

18. וכן פסק בטור (יו"ר סי' רמ"ו) ובשו"ע (שם סע' ו'). וכן פסקו רוב האחרונים: שו"ע הרב

(הל' ת"ח פ"א הל' י"ד); הלבוש (יו"ר סי' רמ"ו סע' ו'), ערוך השלחן (יו"ד סי' רמ"ו סע' י"ט).

19. וכך ניתן להבין כיצד מחישים דברי ר"א כאן עם דברי המדרש שוחר טוב על תהילים

ק"ט ד"ה במה, עיין שם. 20. וע"ע בן יהוידע בחידושו כאן, ביאור אחר על דרך הסוד.

21. חרושי אגרות, ע"ש.

היולאני, שהוא ערמה, כי השכל הזה הוא בעל ערמה... וכן מה שאמר: אין התורה מתקיימת וכו'... דבר זה הוא ענין מופלג, כי, כאשר יש לנושא צורה, אינו מקבל צורה אחרת, ולפיכך, כאשר אינו עושה עצמו כמי שאינו יודע, רק הוא עושה עצמו יודע - הרי יש לו צורה, וכאשר יש לו צורה הוא השכל, אין מקבל צורה אחרת - הוא התורה... ולפיכך, צריך, שיהיה לב מקבל פשוט, עד שהוא ראוי לקבל חכמה עליונה וכו'".

ניתן, אם-כן לומר, שטעם האיסור, עפ"י הגמ', בפשטות, נובע מחשש שמא האשה, שתלמד תורה, תנצל אותה לצרכים שליליים. אם כן, נשאלת השאלה, מדוע לגבי גברים אנו לא מוצאים חשש דומה? על כך עונה המהרש"א בחידושיו כאן:

"ולגבי איש, הוא תועלת להבין ערמת הרשעים ולהערים כנגדם... אבל, נשים דעתן קלות הן, יערימו ויבואו לידי עבירה וקלקול".

כלומר, שורש ההבדל נובע מהגדרת הנשים כקלות דעה. וכן אנו רואים ב"דברי שאול" בחידושיו כאן:

"אבל באשה, אם תלמוד ע"מ שתוכל לזנות- הרי הוא כאילו מלמדה תפלות, וז"ש הטעם, דכיון שנכנסה חכמה וכו' וא"כ, באיש באמת טוב לו ערמימות להבין והשכיל, אבל באשה, תוכל ע"י ערמימות לבוא לידי תפלות... דערמה הוא חכמה של היתר".

בהמשך נראה, שלקשר הפונקציונלי הזה שבין קלות הדעת שלהן לבין האיסור, יש משמעות רצינית, אך כרגע נעבור לסקור את הפרשנויות למושג תפלות - רש"י מפרש כאן: "שמתוכה היא מבינה ערמומית ועושה דבריה בהצנע" (ד"ה כאילו). הברטנורא, מעתיק את רש"י כהרגלו, ומסביר, שתפלות היינו: "חיבור משכב אנשים". במדרש שכל-טוב אנו מוצאים תוספת קלה: "לפי שמכניס בה ערמימות יתירה". ומוסיף הרד"ל על כך: "ואשכחן, שתחלת קלקולה, ע"י שהכניס בה הנחש ערמומית". המאירי מסביר את החשש כך:

"שמתוך הבנתה ביתר מגדרה היא קונה ערמימות מעט, ואין שכלה מספיק להבנה הראויה, והיא סבורה שהשיגה ומקשקשת כפעמון להראות את חכמתה לכל".

את ניסוחו של הרמב"ם ראינו כבר לעיל, ועוד ננתחו בצורה יסודית בהמשך, ולכן לא אביא את דבריו כעת. בגירסת השו"ע נוסף בסוגריים

(ואינני יודע אם אלו דברי הרמ"א או המחבר), פירוש למלה תפלות, והוא: "דבר עבירה".

יש הרוצים להסביר את טעמו של האיסור עפ"י הסיפור, העוסק במטרוניתא ור"א, המובא בירו', בו מסרב ר"א לענות לה, משום "שאין חכמה לאשה אלא בפלך" (עיי'ן יומא ס"ו ע"ב). כך כתב רבינו בחיי בפירושו לתורה: 22

"מכאן, שאין ראוי להיות חכמת האשה אלא במטוה ובזריזות דרכי ביתה וכבוד בעלה, ולכן מנעו רז"ל ללמד תורה לבנות".

לאור כל הנ"ל, יובן הקשר להמשך המשנה: "ר' יהושע אומר, רוצה אשה בקב ותפלות מט' קבין ופרישות", ופירש רש"י: "חפיצה ליזון במזונות מועטין ויהא תיפלותה מצויה לה בתשמיש מט' קבין ופרישות, לפיכך אין טוב שתלמוד תורה" (ד"ה רוצה). כלומר, רש"י תולה את האיסור בתכונת האופי הנשית המתוארת כאן, המייחסת לאשה תאוה מינית מוגברת, עד כדי נכונות לויתור על מזון וכד'. וכן פירש תוס' שאנץ כאן. ומסביר המאירי:

"ונתגלגל בכך לומר שתכלית ענינה אינה אלא להיותה עובדת הבעל עד שיהא אוהבה ומיטפל בה, ואינה סובלת עול תורה".

עפ"י דברי המאירי, אם נדייק בהם היטב, הבעיה נובעת מחוסר הרצון של האשה ללמוד, המתואר במשנה דרך סולם עדיפיות שלה. 23 וכן הסביר תוס' כאן (בד"ה רוצה) בשם ר"ח, וכ"כ בתוס' רא"ש 24 ובעל "לחם שמים" (על סוטה כאן) מסביר זאת יותר:

"המלמד תורה כמלמדה תפלות... שמהפכת ד"ת לדברים בטלים, ולומדת לשונה דבר שקר העוה וליצנות. על זה אמר ר' יהושע, שהיא רוצה בכך, אע"פ שעסק התורה במעוט שיחה, ואינו לפי טבען, וזה פירוש ישר ואמיתי".

כלומר, גם עפ"י דבריו הבעיה נעוצה כרצונה של האשה ברע ובתפלות. לסיכום, טעמו של האיסור הוא החשש שמא ע"י לימוד התורה האשה תפתח בקרבה ערמומיות שתנוצל ע"י למטרות שליליות. חשש זה נובע מאופיה

22. שמות ל"ה כ"ה. 23. וע"ע חרושים ובאורים לגר"ח גריינימן שליט"א עה"מ. 24. וע"ע

חור"ה מתשעה, כתובות ס"ב ע"ב ושו"ת הריטב"א סי' ל"ז.

של האשה, אשר מתואר כמעט מבחינת סולם העדיפויות. דבר זה מתבטא בתאונה לסיפוק צרכיה המיניים, אפילו על חשבון טובות הנאה אחרות, וכן כויתורה על לימודו של הבעל למען אינטרסים תאוותניים, כפירושו השני של המאירי.

3.היקפו

* כבר מלשון המשנה שלנו, ניתן לדייק דיוק פשוט ומשמעותי - המשנה גרסה בהגדרת האיסור נוסח המחייב דוקא את אבי הבת - "כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות". בירושלמי (כתובות פ"ב ה"י) מופיעה חלוקה בין איסור לימוד תורה לעבד, החל על אדוניו, לבין לימוד עצמאי של העבד, המותר. גם כאן ניתן לחלק כך, ולומר שכל האיסור חל על האב, וחז"ל מנעו ממנו ללמד את בתו, אבל בת הרוצה מיוזמתה ללמוד, אין עליה איסור כלל. דיוק זה מופיע בפרישה (יו"ד סי' רמ"ו ס"ק ט"ו), המדייק בלשון הרמב"ם, שכתב:

"רוב הנשים אין אין דעתן מכוונת להתלמד", ומכאן ניתן להסיק ש"אם למדה לעצמה, אנו רואים שיצאה מהרוב ולכך כתב שיש לה שכר - אם למדה התורה על מכוונה שאינה מוציאה לדברי הבאי. האב אינו רשאי ללמדה, דלמא תוציא דברים לדברי הבאי, כי הוא אינו יודע מה שבלבה".²⁵

גם במהרי"ל מופיע חילוק דומה:²⁶

"ודווקא במלמד לבתו, אבל היא שלמדה בעצמה יש לה שכר כאינה מצווה ועושה, שהיא מכוונת לטובה"

וכ"כ החיד"א (שו"ת טוב עיו סי' ד' ע"ש), ומרן הראי"ה קוק דצ"ל:²⁷

"איסור תורה לנשים אינו כי אם ללמדה, אבל אם מעצמה לומדת ע"י שמיעה לא מצאנו איסור."

וכ"כ הגרא"מ שך שליט"א בספרו אבי עזרי על הרמב"ם כאן,²⁸ וכ"כ בשו"ת חמדת צבי (יו"ד סי' ח' ס"ק ל"ג).

כאן נשאלת השאלה - מה ההגיון שעומד מאחורי חלוקה זו? אם התורה ולמודה הם אלו שעלולים להזיק, אזי יש לאוסרם בכל אופן, בין בלימוד עצמאי בין בלימוד כפוי! התייחס לשאלה זו מרן הרב דצ"ל:

25. ובדבריו מתורצת קושית הלחם יהודה על הרמב"ם כאן. 26. שו"ת המהרי"ל החדשות, סי' מ"ה

ס"ק ב'. 27. אגרות הראי"ה, אגרת חס"ז בסופה. 28. עיין בספר אור אברהם על הרמב"ם,

שפרך כל הקושיות שהעלו על טענת ה"אבי עזרי".

"רק בהיות חובת הדרישה מסתלקת מהאבות לחינוך הבנות, רק אז יצא אל הפועל הכשר הבנות, לכלכל ולטפח ע"פ רגשות לבכם את המדעים המוסרים ואורחות הטובות של יראת ד' שיורו חכמים ושרי קודש, ואז גם המצויינות ביותר תביינה את תעודתן. ואם כשרונן ירבה יוסיפו דעת להרחיב את ארחות הצדק והטוב, ע"פ המקור הראשי שישאבו מאור התורה".²⁹

כלומר, הבנות אינן מסוגלות לקבל תורה בכפייה, בשל אופיין הפנימי. הן יכולות להגיע רחוק, אך ורק אם הן תהיינה היוזמות והמתעוררות.³⁰

לסיום חלק זה, אצטט את דברי רבי שמואל הרקוולטי, המובאים ב"תורה תמימה" (דברים י"א ס"ק מ"ה):

"ומאמר חכמינו כל המלמד בתו תורה כאלו מלמדה תפלות אולי נאמר כשהאב מלמדה בקטנותה, שגם במעלליה תתנכר אם זך ואם ישר פעלה, דודאי כי האי גונא איכא למיחש שרוב הנשים דעתן קלות מבלות זמנן בדברי הבאי וכרובן כן חטאו מקוצר רוח, אמנם הנשים אשר נדבה לכן אותנה לקרבה אל המלאכה מלאכת ה' מצד בחירתן בטוב כמה שהוא טוב, הן הנה תעלינה בהר ה' תשכונה במקום קדשו כי נשי מופת הנה, ועל חכמי דורן לאדרן להדרן לסדרן לחזק ידיהן ולאמץ זרועותיהן... עשי והצליחי ומן השמיים יסייעוך!".

* עוד חילוק המופיע בפוסקים, דן בהבדל בין לימוד תורה שבכתב לבין לימוד תורה שבעל פה. וכך כתב הרמב"ם:

"במה דברים אמורים? בתורה שבע"פ, אבל בתורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחלה, ואם לימדה אינו כמלמדה תפלות".³¹

וכ"כ בסמ"ג (עשין י"ב). בטור, נפלה כנראה טעות סופר בהעתקה (כפי שהסביר הב"י כאן ובכס"מ כאן), שכן שם מופיע סדר הפוך בדיוק - "כד"א? בתושב"כ, אבל בתושב"ע לא ילמד אותה...". בשו"ע הגירסה מתואמת עם נוסחתנו ברמב"ם. וכ"כ האחרונים³².

29. עין אי"ה ברכות, סרק שביעי, סי' מ"ו; ע"ש היטב. 30. ע"ע שמות י"ט ג', וברש"י

ובמכילתא במקום. 31. וכבר דנו רבים מהו מקורו של הרמב"ם ומה הסבא בדבריו, ואכמ"ל.

ועיין בכיאוורו של הגר"י קפאח שליט"א על הרמב"ם שהביא הסכרים מספר. 32. הלבוש; שו"ע

לסיכום - איסור ת"ת לנשים חל רק על האב, שלא ילמד את בתו בכפיה, אך אם אשה חפצה לעסוק בתורה, מותר לה לעשות זאת. (ובפוסקים שהבאתי, לא מופיע חילוק בין לימוד גמרא לכל לימוד אחר!). בנוסף לכך, כל האיסור מדבר רק על לימוד תושב"ע, ואילו לימוד תושב"כ אינו נחשב לימוד המביא לידי תפלות.

לאור האמור לעיל, ניתן להבין כיצד אנו מוצאים בדברי חז"ל ובקורות עמנו, תיאורים ברורים על נשים למדניות. כנראה,³³ שאותן נשים מבורכות נתעוררו מעצמן ללמוד, ואכן איפשרו להן זאת, וע"י כך יכלו להגיע למה שהגיעו (נבואה!).³⁴

4. תוקפו

עד עתה עסקנו בשאלת תקפות האיסור לגבי נשים פרטיות, אך כל זה, במסגרת האיסור הכולל. עתה נדון בתקפותו של האיסור במישור הזמן, וננסה להוכיח, שבזמננו האיסור בטל מעיקרו, ואינו שייך עוד. נפתח עיוננו זה בהעמדת שתי מימרות חזליות, זו מול זו: מחד גיסא - "נשים דעתן קלות עליהן" (קידושין פ' ע"ב, שבת ל"ג ע"ב); ומאידך גיסא: "נתן הקב"ה בינה יתירה באשה יותר מבאיש" (נדה מ"ה ע"ב). הסתירה, לכאורה, ברורה לחלוטין.³⁵ אך לכל מי שנהירין לו שבילי לשון חכמים, ברור כשמש, שאין כאן כל סתירה, והשורש דעה אינו זהה לשורש בינה. השורש בינה משמש במשנה לתיאור של הסקת מסקנות, הוצאת דבר מתוך דבר, כגון: חכם ומבין מדעתו (חגיגה פ"ב מ"א); אני אובין ואדון לפניך (ע"ז פ"ג מ"ה); ובמיוחד אנו נתקלים בשורש

33. בנות צלפחד (בכא כתר א קי"ט ע"ב); שבע הנביאות (מגילה י"ד ע"א, ועיין רמב"ם הל' יסוה"ת פ"ז ה"א); ברוריה (תוספתא כלים ב"ק פי"ד ה"ט וב"מ פ"א ה"ג, פסחים ס"ח ע"ב, עירובין נ"ג ע"ב); בנחיתו של אלישע בן אבויה (ירוש' חגיגה פ"ב ה"א); בתו של רש"י (שבולי הלקט ח"ב נ"ז); בתו של רבי שמואל בן עלי (סיבוב ר' פתחיה עמ' 9); חותנתו של ר' שמואל מפליזא (אור זרוע ח"ב נ"ט); וע"ע בספר מקור ברוך לבעל התורה תמימה (ח"ב פמ"ו) שהביא עוד דוגמאות רבות לנשים למדניות. 34. וע"ע שו"ת ציץ אליעזר (ח"י סי' ג'), שהביא הוכחה לדברינו מתוספתא (ברכות פ"ב הי"ב) וירושלמי (שם פ"ג ה"ד). 35. אמנם הרא"ש כתוספותיו שם, טוען שיתרון הכינה באשה מתבטא באופן כרונולוגי בלבד, כדבריו - "פירוש, הקדים בה כינה יותר מבאיש", וכ"כ הריטב"א כאן, אך כמובן שפשט הדברים אינו כך, עיין בדברי ה"תורה תמימה" (בראשית ב' ס"ק מ"ח) שביאר מדוע שייכים פה שני העניינים (זמן ואיכות) דווקא, ולא רק אחד מהם!

זה בפרקי אבות, שם בולט הדבר, כגון: מרבה עצה מרבה תבונה (פ"ב מ"ז, ופירשו הברטנורא ותפא"י - מבין דבר מתוך דבר); הוא המבין הוא הדיין (פ"ד מכ"ב); בן ארבעים לבינה (והסביר התפא"י - כבר נתבשל כח שכלו להבין דבר מתוך דבר); ונהנין ממנו עצה ותושיה ובינה (פ"ו מ"א, ע"ש במדרש שמואל); וכן במנין 48 קנייני תורה, נמנית גם בינת הלב, ומסביר התפא"י - "להתבונן בדברים ששמע, ולהוציא מהם דבר מתוך דבר". ובמשנה י"ז של פרק ג' מופיעה הגדרה ברורה: "אם אין בינה אין דעת, אם אין דעת אין בינה". ומסביר הת"י: "דעת, הוא מושכל ראשון שמיגו האדם בה' חושיו, ותבונה, הוא היקש השכל שילד לו ע"י ב' הקדמות שהשיגם בחושיו. והן על ג' תמונות, למשל כל אדם חי, וכל חי מרגיש, אלו הן ב' הקדמות שהשיג ע"י א' מה' חושיו, ונקראו דעת, אמנם אלו הב', יולידו בכח הבינה את תמונת הג' שכל אדם מרגיש... וכו' " ע"ש בדבריו. 36

זהו גם השימוש הרווח היום בלשון המדוברת. כאשר מדברים על ידיעותיו של האדם, מתכוונים לסך כל מה שהוא רכש בלימודיו. לעומת זאת, כאשר מדברים על הכנתו של האדם, מתכוונים ליכולתו הפוטנציאלית. 37 המסקנה העולה מדברינו היא, שישנו הבדל בין בינה לדעה - דעה היא למידה, קליטת נתונים, ודעתו של אדם מתייחסת לאוסף המידע הצבור באוצר הידע שלו, ואילו בינה היא היכולת השכלית-חשיבתית, כושר הניתוח והסקת המסקנות, דהיינו הפוטנציאל האינטואיטיבי. ונחזור לענייננו. ראינו כבר במספר מקורות שהובאו לעיל, שאיסור ת"ת לנשים נובע מהגדרתן כקלות דעה ע"י חז"ל. 38 אם כך, לו יצוייר, שהנשים לא תהיינה קלות דעה, האיסור יבוטל מעיקרו. כל שנשאר עלינו לברר, האם יתכן שינוי כזה. ובכן נעיין בדברי הרמב"ם בהל' תשובה, הדנים בנושא אחר, ומשם עזר לי:

36. ס"ק קי"ח-קי"ט, וע"ע רמב"ם במלות ההגיון פ"ז. 37. השמוש כשורש 'דעת' כמבטא קליטת

נתונים גרידא, נמצא בכל הש"ם, ואציין דוגמאות מספר: עירובין, ד,ה; שבעות, ב,א; נזיר, ד, ג; גיטין, ד,ז; ב"ק, י,ח; שקלים, ו,ב; ברכות, ה,ה; ביצה, ג,ב; יבמות, ב,ו; קידושין, ג,ז; סנהדרין, ו,ב; תמיד, ה,ו; טהרות, ד,ג; ועוד... וכן בכמה משניות בהן השרש מופיע בדיוק באותה צורה שאנו עוסקים בה - דעת, וברור לחלוטין שמדובר שם בידע נרכש, עיין למשל: פסחים, י,ד; ב"מ, ז,ו; ערכין, א,א; פרה, יב, י; טהרות, ג,ו ועוד... 38. עיין שו"ת זקן אהרון ח"ב סי' ס"ו, שמנה רשימה גדולה של ראשונים ואחרונים, שכן כתבו.

"אל יאמר אדם, הריני עושה מצות התורה ועוסק בחכמתה כדי שאקבל הכרכות הכתובות בה... אין ראוי לעבוד את ה' על דרך זו, שהעובד על דרך זו הוא עובד מיראה, ואינה מעלת הנביאים ולא מעלת החכמים. ואין עובדים את ה' על דרך זו אלא עמי הארץ והנשים והקטנים שמחנכין אותן לעבוד מיראה, עד שתרבה דעתן ויעבדו מאהבה" (פ"י ה"א). ובהמשך שם אומר הרמב"ם: "לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ, אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרבה דעתן, ויתחכמו חכמה יתרה, מגלין להן רז זה, מעט מעט" (הל' ה').

נסוהו של הרמב"ם בשתי ההלכות ברור מאוד - "עד שתרבה דעתן!" כלומר, דעתן איננה נתון סטטי אלא משתנה דינמי. הרמב"ם אף רואה את העשרת דעתן כדבר אפשרי בהחלט, לו רק ילמדו אותן. הביטוי "נשים דעתן קלה", אפוא, אינו מבטא תכונת אופי קבועה ומהותית, אלא מצב ספציפי חולף.³⁹ כאמור, הרמב"ם עצמו תלה את איסור הלימוד בקלות דעתן של הנשים, וז"ל:

"צו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוננת להתלמד והן מוציאין דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן".

פעמיים חוזר הרמב"ם ומדגיש, כי הבעיה היא דעתן של הנשים, אשר, כפי שהוכחנו, ניתנת לשינוי ולרכויו. לענ"ד ניתן להסיק מכאן, שכיום, כאשר דעתן של הנשים אינה קלה עוד, והן מעורבות בכל תחומי ההשכלה והלימוד, גם איסור הלימוד בטל מעיקרו. ועוד נחזור לדון בכך בפרק האחרון שבמאמרנו.

39. והרב יוסף אביאור שליט"א אמר לי, שכל הכיטויים שחז"ל מייחסים לנשים (כגון נשים דעתן וכו'), ניתנים להבנה דווקא בחיבורים משתנים, חוץ מהכיטוי 'בינה יתירה ניתנה באשה', אשר מנוסח כתכונת אופי שנקבעה באשה כבריאחה, ולכן עלינו לראות רק בו כיטוי מחייב, להבדיל משאר הביטויים, התלויים כמציאות העדכנית והעכשווית.

ג. חובת הלימוד לנשים

1. מקורה

כבר ביררנו באריכות, שהתורה פטרה את הנשים ממצות ת"ת. אך, למרבה הפלא, אנו מוצאים, שהשו"ע פוסק להלכה: 40 "נשים מברכות ברכות התורה". התמיהה גדולה במיוחד לאור הידוע לנו בשיטת הב"י והשו"ע, הפוסק כשיטת הרמב"ם, שהנשים אינן מברכות על מצוות שהן פטורות מהן! אכן, בכ"י במקום (ד"ה וכתב) נמצא דיון בשאלה זו, ותשובתו היא - הנשים מברכות בה"ת, בין השאר, משום שהן חייבות ללמוד הדינים השייכים להן. כמקור לדבריו מציין הב"י את דברי האגור (בסי' ב') בשם המהרי"ל, אשר כתב: "ועוד, הרי בהקדמת סמ"ק כתב שיש להן ללמוד מצוות הנוהגות בהן". 41 המעיין בספרי האחרונים יראה, שרובם הגדול פסקו הלכה למעשה, שהנשים חייבות ללמוד דינים השייכים להן. 42 יתירה מזאת - חז"ל דורשים בגמ' (קידושין ל' ע"ב) את הפסוק "ושננתם לבניך" כך: "שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד". ומסביר הרש"ז:

"שתהא משנתו סדורה ושגורה בפיו כל כך בענין שאם ישאלנו אדם איזה דבר הלכה ממה שלמד יוכל להשיב לו מיד, אסור או מותר, בלי גמגום".

הרש"ר הירש זצ"ל, דייק בדברי הגמ', בהשוואה לדרשה ממנה אנו למדים את פטור הנשים מת"ת, וז"ל: 43

40. או"ח סי' מ"ז סע' י"ר. 41. עיין היטב דברי החיד"א בשו"ת יוסף אומץ סי' ס"ז. 42. הרמ"א (שו"ע יו"ד סי' רמ"ו סע' ו'); הפרישה (יו"ד סי' רמ"ו ס"ק ט"ז); הלבוש (יו"ד שם סע' ו'); שו"ע הרב (הל' ת"ת פ"א הי"ד, או"ח סי' מ"ז סע' י', שם סי' קפ"ז סע' ז'); הפמ"ג (מש"ז או"ח מ"ז ס"ק י'); אלף המגן (שם ס"ק י"ח); רמשק אליעזר (או"ח מ"ז ס"ק י"ח בשם הגר"א); כה"ט (ס"ק י"ד); החפץ חיים (ביה"ל מ"ז ד"ה נשים, מ"ב סי' קפ"ז ס"ק ט'); כה"ח (ס"ק ל"ג); מג"א (ס"ק י"ד); א"ר (ס"ק י"א); ערוה"ש (יו"ד רמ"ו סע' י"ט ואו"ח מ"ז סע' כ"ב); שו"ת חקרי לב (ח"א סי' י'); שו"ת פרי השדה (ח"א סי' ל"א); שואל ומשיב רביעאה (ח"ג סי' מ"א); שו"ת כחכ סופר (או"ח סי' ב'); בית רור (ח"א סי' צ"ט); הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (אגרות משה יו"ד ח"ב סי' ק"ט) ... 43. מובא בספר - הרש"ר הירש משנתו ושיטתו, עמ' 159.

"וכך מוסרת ההלכה - 'ולמדתם את בניכם-ולא כנותיכם', אבל הגבלה זו לא נאמרה על 'ושננתם לבניך', ללמדנו שחיוב שינון הדינים קיים גם לגבי נשים".

כלומר, עפ"י דבריו, הנשים חייבות כמצות 'ושננתם'!! דבר זה יעלה יפה עם דברי ה"בית הלוי", בכואו להסביר את מהות ההבדל בין חיוב הנשים בלימוד לחיוב הגברים, ואלו דבריו: 44

אלא ודאי דגם כמצות שנוהגות בהן אין בהם מצוות ת"ת כלל, כמו דהוי באנשים, דבאנשים הוי הלימוד מ"ע וכמו הנחת תפילין וכשלמד מקיים מ"ע וגם כמצות שאין נוהגין בו מ"מ מחויב ללמוד משום מ"ע דת"ת, אבל כנשים אין בלימודם שום מצוה כלל מצד עצמו רק הסמ"ג [צ"ל סמ"ק-א.ה.] כתב דמ"מ מחויבות ללמוד מצות הנוהגות בהן כדי שתדע היאך לקיימם", ע"ש בהרחבה.

כלומר, הנשים פטורות ממצוות הלימוד, הנלמדת מ"ולמדתם", ואילו כמצוות הידיעה, הנלמדת מ"ושננתם" הן חייבות. חילוק זה בין מצוות ידיעה לשמיעה נמצא גם בדברי ר' ישראל מסלנט: 45

"הנה כמצות ת"ת יש בזה שני עניינים, א' לימוד התורה וב' ידיעת התורה, מצות לימוד התורה הוא מן הכתוב והגית בו יומם ולילה, אולם הגדר השני כמצות ת"ת הוא ידיעת התורה, והוא מה שאמרו ושננתם, שיהו ד"ת מחודדים בפ"ך".

וכ"כ בספר עינים למשפט: 46

"ומצות ת"ת מתחלקת לתרי גוונא דלמוד, הא' לשם מצות ת"ת גרידא והב' לשם ידיעה ועל מנת לקיים. וי"ל דקרא 'ולמדתם' הוא על הלמוד של אופן א', וקרא 'ושננתם' הוא על האופן הב' ". 47.

המורם מכל האמור, שניתן לחייב את הנשים גם מטעם מצוות 'ושננתם', שהינה כלי למצוות ידיעת התורה, והכשר מצווה, ולא מצווה בפני עצמה. כאמור, האשה אינה מקיימת מצווה בעצם הלימוד אלא כידיעה,

44. שו"ת בית הלוי ח"א סי' ר'. 45. אור ישראל סי' כ"ז. 46. קדושין כ"ט ע"ב אות

כ'. 47. וע"ע בהקדמה לחיי-אדם, ובמאמרו של הגר"י סרנא זצ"ל 'מצות ת"ת וחלקיה' בספר

ולכן גם לא נמנית מצוות ושננתם במנין המצוות, שכן אין מונים הכשר מצווה כמצווה. בנוסף לכך, ברצוני להעלות סברה, שאין לי כל הוכחה מוחלטת לנכונותה, אך נראה לי שהיא ישרה ואמיתית: בדברי המשנה בסוטה ראינו שתי שיטות - שיטת בן עזאי, המחייבת את האב ללמד את בתו תורה, ושיטת ר' אליעזר, האוסר. כאמור הוכחנו לעיל, שהאיסור בטל מעיקרו (עיין פרק ב' סע' 4). אם כך, ממילא עלינו לאמץ את שיטת בן עזאי. לענ"ד, המשנה מציבה שתי אופציות - האידיאלית, זו של בן עזאי, והמציאותית, זו של ר"א. כו"ע מודו שעדיף ללמד את בתו תורה, אך ר"א סובר שלמוד כזה יגרור תוצאות שליליות, ולכן הוא אוסר. גם הוא יודה, שהיום עדיף ללמדן, ושאינן כל חשש לנזקים. לכן, אין לראות את ביטול האיסור רק כמחיר את העיסוק בת"ת, אלא כמחייב!! מלבד כל זה, יש לציין שהריא"ז פוסק כבן עזאי אף לכתחילה (סוטה פ"א ה"ב סע' ב' ע"ש), וכן ר' צדוק הכהן מלובלין מוכיח באריכות שיש לפסוק כבן עזאי, עיין בספרו אוצר המלך על הרמב"ם.

2. תחומיה

ראינו, אם כן, שהנשים מחויבות ללמוד את הדינים השייכים להן, כדי שתדענה כיצד לקיימם. הבה נברר, מה דורש לימוד כזה, ועד היכן הוא מגיע -- הגמרא (סוטה כ"א ע"ב) אומרת:

"היכי דמי חסיד שוטה? עולא אמר, זה שקרא [מקרא (רש"י)] ושנה [משנה (רש"י)] ולא שימש תלמידי חכמים [ללמוד סברת הגמרא בטעמי המשנה, מה הם, רשע הוא, שאין תורתו על בוריה, ואין ללמוד ממנו, שע"י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר ובדיני ממונות לזכות ולחייב ובטהרות לטמא ולטהר כדאמר בכמה דוכתי: מ"ט אמר מר הכי ומר הכי ואמר מאי בינייהו? איכא בינייהו כך וכך (רש"י)]."

כלומר, אדם הלומד הלכות פסוקות ולא לומד את מקורותיהן וטעמיהן אינו מבינן לאשורן. וכ"כ הרא"ש בתשובותיו: 48

"וכן טועין כל המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ז"ל, ואינן בקיאים בגמרא לידע מהיכן הוציא דבריו, טועין להתיר

האסור ולאסור את המותר, כי לא עשה כשאר המחברים, שהביאו ראיות לדבריהם והראו על המקומות היכן דבריהם בגמרא ומתוך זה יכול לעמוד על העיקר ועל האמת, אבל הוא כתב ספרו כמתנבא מפי הגבורה, בלא טעם ובלא ראייה, וכל הקורא בו סבור שמבין בו ואינו כן, שאם אינו בקי בגמ' אין מבין דבר לאשורו ולאמיתו ויכשל בדין ובהוראה, לכך לא יסמוך אדם על קריאתו בספריו לדון ולהורות, אם לא שימצא ראייה בגמרא. וכן שמעתי מפי אדם גדול בברצלונה, שהיה בקי בתלתא סדרי ואמר: תמהתי על בני אדם, שלא למדו גמרא, וקורין בספרי הרמב"ם ז"ל, ומורים ודנים מתוך ספריו וסבורים, שיכירו בהם וכו'."

וכן כתב בשו"ת הריב"ש: 49

"וגם אותן המורים הוראות על פי ספרי הר"ם ז"ל ולא קדמה להם ידיעה בתלמוד, הרי הם בכלל והגס לכו בהוראה. לפי שלא יבין עיקרי הדברים על אמתתן, כיון שלא ידע מהיכן הוציא הר"ם ז"ל ההוא...".

וכ"כ הכסף משנה בהקדמתו לרמב"ם (ע"ש), ובסמ"ע בהקדמתו לחו"מ. והמהרש"א כתב: 50

"ובדורות הללו אותם שמורים הלכה מתוך השלחן ערוך והרי הם אינם יודעים טעם הענין של כל דבר, אם לא ידקדקו בדבר מתוך התלמוד שהוא שמוש ת"ח, טעות נופל בהוראותם והרי הן בכלל מבלי עולם ויש לגעור בהם".

ואמנם, ה"פתחי תשובה" כותב, 51 בהתייחסות לדברי המהרש"א הנ"ל: "ואפשר דווקא בזמן הרב מהרש"א שלא היה עדיין שום חיבור על השו"ע, אבל האידנא שנתחברו הט"ז וש"ך ומג"א ושאר אחרונים וכל דין מבואר הטעם במקומו שפיר דמי להורות מתוך השו"ע והאחרונים",

אך גם לאור דבריו, ודאי שחובת הלימוד כוללת הרבה יותר מקצור שו"ע! ולרואי והבנות המתחנכות היום באולפנות תדענה שו"ע עם נו"כ... יתרה מזאת, מצאתי הרבה אחרונים המאחרים לפתחי תשובה,

49. סימן מ"ד בסופו. 50. חידושי אגדות לסוטה שם. 51. יו"ד סי' רמ"ב ס"ק ח'.

שהתייחסו לשו"ע עם נו"כ, ובכ"ז הורו שאין לפסוק ממנו, ומי שלא לומד עם הסוגיות בגמרא והראשונים, אינו מבין את פשטי ההלכות. וכ"כ שו"ע הרב: 52

"ושליש בתלמוד, המבאר טעמי ההלכות שבמשניות, וברייתות, ומימרות האמוראים, ובזמן הזה גם בספרי הפוסקים הראשונים, המבארים טעמי ההלכות פסוקות, שפסקו הטור, והש"ע, כמו הרא"ש וב"י, כי אם אינו ידע טעמי ההלכות, לאשורן על בוריין, יש אוסרין להורות אפילו לעצמו. מתוך הלכות פסוקות בלי טעמים שלמד".

וכ"כ הגר"ח מוולוז'ין בשם רבו הגר"א: "העולם אומרים הלומד פוסקים בלא גמרא הוא כדגים בלא פלפלין, ורכינו אומר כפלפלין בלא דגים" (מעשה רב סי' מ"ט). וכ"כ החפץ חיים בהקדמתו למשנה ברורה: "כי השו"ע לבדו בלתי לימוד הטור הוא כספר החתום, כי הב"י כשסידר השו"ע היה בדעתו שילמדו מתחילה את עיקרי הדינים ומקוריהם בטור וב"י כדי שיתישב בדין לכל אחד בדעתו בטעמו ונימוקו, אך לאשר שבטור וב"י נמצא לפעמים כמה דיעות חלוקין בכל דין ודין, ערך לפנינו את שולחנו הטהור, לידע הלכה למעשה בכל דין ודין, אבל לא היה דעתו שנלמוד אותו בלחוד, כי אין הדין יוכל להתיישב ביטב בדעת האדם כל זמן שאין יודעו בטעמו ונימוקו, וגם על ידי ידיעת הטעמים נפקא מינא כמה פעמים למעשה, כי כמה פעמים נתחבר בשו"ע בסעיף אחד דבר שהוא רק לכתחילה... ונ"מ לענין ספק וכה"ג עוד כמה עניינים עצומים בכל סימן אשר לא יתברר לאדם כי אם ע"י ידיעת טעמיהם".

ואכן, כל מי שמצוי בעולמה של הלכה, מודע לכך, שיכולת ההבנה משתפרת אחרי לימוד מעמיק יותר ויסודי יותר. 53 והרב רא"ם שליט"א הוסיף עוד סיבה לענין זה: מעבר לכך שלימוד ההלכות עם מקורותיהן מאפשר הבנה טובה יותר של הפסיקה, הוא גם תורם לשיפור הזכרון.

52. הלכות ת"ת פ"ב הל' א'. 53. כאמור אחרונים רבים אימצו עקרון זה, ובהם: שו"ת נחלת שבעה (סי' נ'); פני יצחק (ח"א סי' י"ז); דברי מלכאל (ח"ו סי' ר'); אבני נזר (יו"ד סי' כ"א ס"ק ג'); זרע אברהם (תו"מ סו"סי ב'); שמש צדקה (סי' ל"ג); שו"ת בעי חיי (סי' ק"ז); ישועות יעקב (אה"ע סי' קס"ט ד"ה וכאשר); פרי הארץ (ח"ב או"ח סי' י"א); שו"ת מלך שלם (או"ח ריש סי' א'); שערי ישועה (יו"ד שער ס' סי' ו'); הקדמת המנחת-יצחק (לחלק ד' ד"ה והנה); יד מלאכי (כללי שו"ע אות א'); נחלת צבי על שו"ע (בהקדמתו) ועוד.

אדם שילמד רק את ההלכות הפסוקות, סביר להניח שלא יזכור את אוסף הפרטים שלמד, אא"כ ילמד אותם עם מקורותיהם וסברותיהם. וכ"כ הגר"י קאפח שליט"א: 54

"אשה חייבת ללמוד דיני עצמה. ויש לבחון אם מספיק ללמדה קצוש"ע וכד' או שצריך ללמדה יסודית יותר? לדעתי יש להעמיק את הלימוד באופן יסודי עד כמה שאפשר, כי למידת הקצורים מביאה לפעמים נזק, לפי שהקיצורים מורכבים מהלכות יסוד וממנהגים שלא תמיד אי אפשר לוותר עליהם וכו' ".

בנוסף לכך, ניתן לומר, כי ע"י לימוד הקיצורים בלבד, אנו מנתקים את האשה מן המקור החי, מעיין מי ה', הלא הם דברי התנאים והאמוראים, אשר רק על פיהם יישק דבר. 55 ואותו הדבר ניתן להאמר לגבי לימודי המחשבה - בדיוק כמו שאנחנו מכינים את חשיבות לימוד המחשבה לבנים, לצורך בנין אישי שלם בתוכיות ופנימיות התורה, ולא דווקא בשל מצוות ת"ת גרידא, כך עלינו גם להבין מדוע נשים חייבות ללמוד את ספרות המחשבה הישראלית על כל גווניה, כדי לבסס לעצמן גישה הגותית והשקפת עולם, דבר שהן חייבות בו בדיוק כמו גברים. וכ"כ מו"ר הרצי"ה קוק זצ"ל. 56

והנה, זה עתה ראיתי קונטרס שלם מהאדמו"ר מסאטמר זצ"ל, בספרו "ויוראל משה", העוסק בנושא דיונינו (מאמר לשון הקודש סי' ל' - ג'). גישת האדמו"ר מורכבת ועמוקה, כדרכו בקודש, ושמחתי לראות, למפרע, שלכל הנקודות שהוא מעלה בדבריו התייחסתי במאמר זה, ולא השארתי דבר בלתי מטופל ומוזנח. אין כאן המקום להאריך בדיון בדבריו, בשל אורכם ובשל הסיבה האמורה לעיל, אך עם כל זה, ברצוני להתייחס אליהם בקצרה, והרוצה להחכים ולהוסיף לקח יפנה אל ספרו וילמד את הדברים במקורם. ובכן, האדמו"ר מאריך להוכיח, ששיטת ר' אליעזר, האוסר ת"ת לנשים, אכן תקפה היום. אנו, כאמור, כבר הבאנו לעיל הוכחות מוצקות, שאיסור זה בטל מן העולם, ובכללן תשובה לדבריו.

54. ספר "האשה וחנוכה" (הוצאת אולפנת 'אמנה') עמ' 34. 55. וע"ע המאירי כ"ב ק"ל ע"ב; שו"ת מהר"ם לובלין סי' קל"ה; ומעוני יו"ט בהקמתו לכרבות ד"ה "ומאז". 56. עיין מכתבו המופיע ב"קדושים תהיו" עמ' 268. וראה שו"ת אז נדברו חי"ד סימן ג'.

אך בנקודה אחת מסייעים דבריו לדברי, ובה רצוני לעסוק - האדמו"ר מאריך להוכיח, שמחלוקתם של בן עזאי ור"א עסקה בשאלה, האם צריך ללמד את הבת דינים עם מקורותיהם וכו', או שמא רק עיקרי הדינים. כו"ע מודו, לטענתו, שיש ללמדה דינים מעשיים, אך, לטענת ר' אליעזר אין ללמדה את מקורות הדינים בגמ' ובראשונים, אלא רק הלכה פסוקה וכו'. אלה דבריו בלשונו:

"ונראה שבא רש"י ז"ל לפרש במה פליגי ב"ע ור"א, דלבן עזאי צריך ללמוד עמה מקור הדרשות, היאך למדין משם שיש זכות תולה, שזה ודאי אסור לדעת ר' אליעזר... והלא אף לדין דאיפסקא הלכתא ברמב"ם ושו"ע כר' אליעזר וסייעתו, שאסור ללמד את בתו תורה, מכל מקום מבואר בשו"ע ברמ"א, דמכל מקום האשה חייבת ללמוד דינים השייכים לאשה, ואם כן מה שצריכה לידע בהלכותיה כדת מה לעשות, לכולי עלמא החיוב ללמוד עמה" (סי' לג' - לד').

ובהמשך (בסי' לה') מאריך להסביר את סברת ב"ע, כפי שגם אני הסברתי, שאם לא לומדים את הדינים ממקורותיהם, אין מבינים את ההלכות כראוי. וסברת ר"א היא, שלמרות שהן לא תבנה כראוי, יש ללמדן רק את אותן ההלכות הנצרכות להן, משום שכל לימוד נוסף עלול להזיק להן, ולהכניס בהן ערמומית וכו'. וז"ל:

"ואם כן הנשים שאסור ללמוד עמהם הגמרא אף שלומדות כל הדינים אין להם הבנה כראוי... אלא שאף על פי כן אמרו ז"ל שהחיוב ללמוד עמהם כל פסקי ההלכות, כי אם אין לומדין כל הדינים אין להם שום ידיעה בקיום המצוות, אבל על ידי לימוד ההלכות המחויבות יש להם על כל פנים איזה ידיעה... דכיון דלדעת ר"א הוי איסור חמור ללמוד עמהם גמרא וביאור מקורי ההלכות, אין ברירה באופן אחר, אלא ללמוד עמהם עכ"פ פסקי הלכות".

היוצא מדבריו - שעפ"י שיטת בן עזאי, חייבים ללמדן הלכה ממקורתיה, עם סוגיות הגמ' והראשונים עד פסיקת ההלכה. והרי כבר הוכחנו לעיל שדברי בן עזאי רלוונטיים היום הלכה למעשה, ושדברי ר"א אינם שייכים למציאות ימינו, ואם כן, יוצא שהחיוב ללמדה כולל הכל !!!

[וכדי שאובן נכון, אדגיש, שאינני בא ל"גייס" את האדמו"ר מסאטמר לגישתי. ברור לי היטב, שהוא אינו מזדהה עם גישה זו, והוא אף הקיצוני באוסרים, עד כדי כך, שהוא אסר אף לימוד פירש"י לחומש!

אך, גאון זה, תורתו אמת וסברתו אמת, ורק סיבות חיצוניות הטעוהו. ראשית-כל, הוא נאמן לגישתו שאין לשנות דבר ממנהג אבות, למרות השינויים והתמורות העוברים עלינו. האדמו"ר חונך על ברכי השמרנות הקיצונית, שאינה נותנת לגיטימציה לשום שינוי שהוא. גישה זו, היוצאת במקורה מבית מדרשו של ה'חת"ם סופר' זצ"ל, ודוגלת בהיקבעות היסטורית, הינה בעייתית מאוד, ולא כאן המקום לדון בה. אך, עלינו לזכור, שכל גדולי ישראל אימצו דרך אחרת בהנהגתם, כפי שיבואר בפרק הבא. למרות זאת, ניתן לאמץ את דברי האדמו"ר בחלקם, ואין כל חובה להיצמד למבנה הכללי.]

ד. היבט מעשי ואקטואליה

ראינו עד עתה את היסודות ההלכתיים ליחס בין לימוד התורה לבין האשה. אך כל זה, כאמור, מהוה רק בירור עקרוני. מבחינה פרקטית, אנו קודם כל צריכים להיות מודעים לכך שחלו שינויים בעולם, ושינויים אלו מחייבים התייחסות מעודכנת. כבר החפץ-חיים זצ"ל עמד על כך, בכותבו⁵⁷:

ונראה דכל זה דוקא בזמנים שלפנינו, שקבלת האבות היתה חזקה מאוד אצל כל אחד ואחד להתנהג בדרך שדרכו בו אבותיו... בזה היינו יכולים לומר, שלא תלמד הבת תורה ותסמוך בהנהגה על אבותיה הישרים. כעת, בעוה"ר קבלת האבות נתרופפה מאוד מאוד וגם שאינה מצויה במקום האבות כלל. בפרט אותן שמרגילין עצמן ללמוד כתב ולשון העמים, בוודאי מצווה רבה ללמד אותן חומש וגם נביאים וכתובים ומוסרי חז"ל... כדי שתאומת אצלן ענין אמונתנו הקדושה. אם לא כן, עלול שיסורו לגמרי מדרך ה' ויעברו על כל יסודי הדת ח"ו" כעשור מאוחר יותר, כתב הגר"ז סורוצקין זצ"ל:

"אבל, לא כימים הראשונים הימים האחרונים; כימים הראשונים התנהגו בתי ישראל עפ"י השו"ע, ואפשר היה ללמוד בהם את כל התורה מהנסיון, וממילא לא היה צורך ללמד את בנות ישראל תורה מן הספר, אבל עתה, בעוה"ר, א"א כבר ללמוד את התורה בכתי ישראל, כי יש בתים אשר אין זכר בהם להרבה מצוות ולחוקי התורה, ובת ישראל שבאה מהבתים האלה

ללמוד בבית ספר דתי, היא כמעט כנכרית, שמן ההכרח ללמדה תורה... אבל מתנגדי בי"ס לבנות, אפילו ברוח התורה, טוענים: הלא בעקבות אבותינו אנו הולכים וכשם שהם לא דאגו לחנוך הבנות - אף אנו כמותם. אף אתה אמור להם: כי לא כדורות הראשונים דורות האחרונים... בנות ישראל לא היו אז יצאניות ובתיה"ס לא השתדלו לעקור את האמונה מלב הנוער, רק להגדיל תורה ולהאדירה... אחרי כל אלה אני אומר, שלא רק מותר ללמד תורה ויראת שמים לבנות בדורנו זה, אלא חיוב גמור יש בזה. ומצוה רבה ליסד בתי ספר לבנות להשריש אמונה טהורה בלבן וידיעת התורה והמצווה". 58

אמנם, שני גדולים אלו ראו, כפי שעולה מדבריהם, את לימוד התורה בדורנו ככורח מציאות, ולא כאידיאל משביע רצון, אך לפחות אנו יכולים לאבחן בדבריהם קו ברור של הזדקקות למציאות המתחדשת, מתוך נכונות לשינויים מרחיקי לכת, בהתאם לצרכים. גם בדבריו של הגר"מ פינשטיין זצ"ל, מופיעה גישה זו: 59

"הנה דברי תורה ומוסר לא גרעי מענייני חול, וכיון שאין אתם מחמירים עליהן שלא לבוא למפגשים כמו כל החברות שבמדינה זו שגם הנשים משתתפות בכל הדברים... אין שום טעם שיצאו בשעת הלימוד כי גם נשים צריכות לידע דיני התורה... וכן טוב שישמעו בכל מקום דברי תורה".

כלומר, מאחר ובכל תחומי הפעילות הנשים מושוות לגברים, אין שום הצדקה להפלות אותן לרעה לגבי לימוד תורה דווקא. 60 בדומה לכך, מצאתי תשובה של הרב בן-ציון פירר זצ"ל, הדנה בנושא זה, ואלו דבריו: 61

"היום אין השאלה אם תלמד הבת תורה או גם תורה לא תלמד. היום השאלה היא, אם תלמד הבת תורה או שתלמד דברים אחרים שאינם של תורה. הבת בימינו, אם אין היא לומדת תורה, הרי היא לומדת במקום זה תיפלות ממש... בדורותינו החיוב של לימוד תורה על ידי הנשים עולה בהרבה על השלילה, כי במקום אמונה זכה וצרופה שמקנה המאור שבתורה ללומדיה, מלעיטים

58. מאזניים למשפט, ח"א סי' מ"ב. 59. אגרות משה יו"ד ח"כ סי' ק"ט. 60. וכן בספר "דברי חכמים" (עמ' רע"ח) הביא דברי כמה מגדולי הדור (הגר"ש קוטלר והגר"י קמינצקי זצ"ל) הפוסקים שהאיסור ללמדה תורה בטל כיום מדינא, אך הם מסתייגים מלמוד גמ' לבנות, מחשש שדבר זה יגרום להן תחושה של שויון עם הגברים. 61. כתב עת נועם כרך ג' עמ' קלא, ע"ש באורך.

את הבת בכל מיני אמונות תפלות של תיפלות ודעות כוזבות בעזרת הספר החילוני שאינו של תורה. זהו, כנראה, שיקול דעתם של גדולי התורה בשני הדורות האחרונים שהתייחסו בחיוב ללימוד התורה לבנות... הלואי ותלמדנה כל בנות ישראל תורה ולא יהיו לכותיהן פתוחים לתיפלות של דור פרוץ זה".

הנה שוב, אנו מאבחנים כאן התייחסות, הרואה בהתקדמות המסגרת החינוכית של הבנות, סיבה לשינוי הגישה ללימוד תורה.⁶² כמו-כן,

ידועה ומפורסמת שיטתו של האדמו"ר מלובקאוויטש שליט"א:⁶³

"יש לעורר גם אודות חיובן האמור ובכלל של הנשים בלימוד התורה... ועוד ועיקר - לימוד פנימיות התורה בתורת החסידות שבה נתבארו הענינים דאמונת ה' ויחודו, אהבתו ויראתו, שגם הנשים חייבות בו כמו האנשים. ויש להוסיף בזה, גם בנוגע להלכות שאין צריכות להן ולכל עניני התורה... ועוד ועיקר - שבדורות האחרונים ניתוסף גם בנוגע לכל נשי ובנות ישראל, לא רק יחידי סגולה, ונתברר שכל הנשים היום יצאו מכלל רוב הנשים דזמן הרמב"ם ורז"ל... ובהקדים בנוגע לענין דוגמתו - שבדורות שלפנינו לא היו מוסדות חינוך לבנות, ונתחנכו ברוח ישראל סבא בכתיהן... ואעפ"כ, בדורות האחרונים ייסדו גדולי ישראל מוסדות חינוך לבנות, בראותם שזהו צורך הזמן, דכיון שבלאו הכי יוצאות מכתיהן ומקבלות השפעה מבחוץ, בהכרח ליסד עבורן מוסדות חינוך שבהם יקבלו חינוך הכשר ועד לחינוך על טהרת הקודש. ומזה מובן גם בנוגע ללימוד תושב"ע (נוסף על לימוד הלכות הצריכות להן) - שכיון שבלאו הכי לומדות הנשים והבנות לימודים שונים שעל ידם נכנס בהן ערמומית, הרי לא זו בלבד שמותר ללמוד תושב"ע, אלא יתירה מזו, ע"פ טעם הלכה זו עצמה, צריך ללמדן תושב"ע, לא רק לימוד הלכות פסוקות בלי טעמיהן, אלא גם לימוד טעמי ההלכות, ועד לשקלא וטריא

62. ומו"ר הרה"ג ר' יעקב אריאל שליט"א, רכה של ר"ג, אמר לי, שבעולם בו הנשים מתפקדות כמעט בשווה לגברים, לא שייך להפלות אותן, דווקא כחחום זה, של העיסוקים הרוחניים. לדוגמא, אשה הלומדת משפטים, לא יעלה על הדעת שהיא יכולה ללמוד ולהכיר את המשפט הרומי, האנגלי וכו', ורק את המשפט העברי - היא אינה יכולה ללמוד. 63. ספר השיחות חש"נ ח"ב עמ'

שבתורה, שמטבע האדם (איש או אשה) שחפץ ומתענג יותר בלימוד זה, שע"י זה תהיה אצלן התפתחות החושים והכשרונות ברוח תורתנו הקדושה... ולהעיר, שענין זה הוא מהחידושים לטובה שבדורות האחרונים... בנוגע ללימוד התורה דהנשים עצמן - להוסיף בשיעורי תורה, הן בהלכות הצריכות להן, והן בעוד עניני תורה".

גם כאן אנו רואים רגישות למתרחש ומודעות לכך שהשינוי בתנאי החיים וברמת השכלתן של הנשים, מחייב גם שינוי בהיקף לימוד התורה שלהן. יתירה מכך - האדמו"ר מרחיב את תחום חיובן הרבה מעבר לתחום הצר של הדינים.⁶⁴

והגדילו לעשות שניים מרכזי דורנו, המשמשים כרכני ערים גדולות ומכובדות, הלא הם הגר"מ מלכה שליט"א, רבה של פ"ת, והגרמ"ד הלוי שליט"א, רבה של ת"א, שכתבו לאמר:⁶⁵

"ובימינו אלה הנשים לוקחות חלק גדול באורחות חיים, חודרות אל מעמקי החכמות החיצוניות וממלאות ספסלי האונברסיטאות, מנהלות משרדים ובעלות עסקים, ויש להן יד ושם בהנהגת המדינה ובעניני הפוליטיקה... בוודאי יודה ר' אליעזר שאין שום איסור ללמדה גם תורה שבעל פה, בכדי שתדע להיזהר ולשמור את כל חוקי התורה הקשורים בכל הליכותיה ובעבודתה. ולא זו בלבד, אלא מוטל עלינו חיוב ללמדה ולהלעיטה כל מה שאפשר, אולי המאור שבתורה יחזירנה למוטב ותשמש לה תבלין"

ואלו דברי הגרמ"ד הלוי שליט"א:⁶⁶

"כי נראה שבזמנים הראשונים כאשר היתה האשה עקרת בית גרידא, והבנות לא למדו כל עיקר, היה קיים חשש שלימוד התורה, שכולה חכמה, תגרום אולי נזק לאותן נשים שהיו מרוחקות מכל חכמה אחרת, ולא התירו ללמדן אלא דינים הנחוצים להן בלבד, אבל בזמנינו שלומדות לימודים כלליים בכל הרצינות, למה יגרעו דברי תורה. ולכן, בנות הרוצות ללמוד תושב"ע בבתי ספר תיכוניים, שעצם לימודן שם מוכיח

64. ועיין עוד דבריו באגרות-קודש חי"ד עמ' צ"ט, שם הוא תומך בלימוד גמ' לנשים, וגם לילדות קטנות בנות 11; וכן ראה שם עמ' קל"ג, וחי"ט עמ' תט"ו לגבי לימוד חסידות לנשים.

65. דברי הרב מלכה מופיעים בשו"ת מקוה המים ח"ג יו"ד סי' כ"א. 66. שו"ת עשה לך רב ח"כ

על בגרות שכלית ורצון ללימוד וידע, מותר ללמדן תורה, שהיא סם חיים לעוסקים בה, וקיום מצוותיו שנועדו לטוב לנו כל הימים, לחיותנו כהיום הזה".

קו רדיקלי יותר, אנו מוצאים בדברי הגר"א ליכטנשטיין שליט"א: "לדעתי רצוי וצריך, לא רק אפשר, לתת חינוך אינטנסיבי לבנות גם ממקורות תושב"ע, בין אם משום הטענה שנשים עוסקות בכל המקצועות... כלומר, ברור שצריך לספק לבת חינוך וידע, שיאפשרו לה אמונה שרשית וחזקה ועמידה בכבוד אל מול פני המציאות... לדעתי, מה שדרוש לבת כדי לקבל את ההכשרה התורנית המעשית, זה הרבה מעבר למה שמלמדים היום. יש להגביר את הלימוד לבנות - כמותית ואיכותית, תוך כדי הוראת כל תחומי התורה... באותה מידה אין לי שום התנגדות ללמד בנות גמרא. מבחינה מעשית זה קצת קשה משום שאין מוטיבציה לכך בקרב הבנות... אני גם לא משוכנע שרצוי לחוץ על בת ללמוד גמרא בצורה כל כך אינטנסיבית... אבל אם לדבר על היכולת ללמוד דף גמרא ולהבין אותו ולהנות ממנו, איני רואה שום סיבה שלא לכוון לכך שבנות תלמדנה. צריך אפילו למסד את זה כחלק אינטגרלי של למידה בביה"ס, שעור ממשי. כך אני מלמד את בתי וכך חונכה אשתי, וזו נראית לי הדרך המומלצת לציבור הבנות בדורנו".

אנו רואים, אם כן, שרבים ממורי הדרך בדורנו, הבינו שהשינויים שחלו במבנה החברתי, גוררים בהכרח שינוי בהתייחסות ללימודן של הנשים. ברצוני להעלות מעט את הרף שנקבע לאור הדברים שלעיל. הבה נבחן את הנושא, מנקודת מבט מרחיקת לכת ובעלת מעוף! ובכן, כולנו מודעים לכך שעולם הישיבות אינו מתנהל אך ורק לאורו של הציווי האלוקי "ולמדתם". הישיבה היא בית היוצר לנפש האומה, בית-המדרש הוא המקום בו מעוצבות נפשותיהם של אנשי הקודש. התורה מגלפת בנשמתנו מעשה אומן, ודומה כאילו אנו איננו שוב אותם שהיינו. מטמורפוזה אדירה מתבצעת תחת קורת הגג עליו שכב הלל, ועולם המושגים של החוסים בצלה משתנה לבלי היכר. איני יכול, שלא להיזכר בדבריו הנפלאים של הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל, בתארו את 'איש ההלכה' 68:

"איש ההלכה, כשהוא ניגש אל המציאות, הרי הוא בא, ותורתו, שניתנה לו מסיני, בידו. מזדקק הוא לעולם בחוקים קבועים וכללים מוצקים. תורה שלמה של הלכות ודינים מורה לו את הדרך המובילה אל ההויה. איש ההלכה מתקרב אל העולם, כשהוא מזוין במקלו ובתרמילו, בחוקותיו, בדיניו, בעיקריו ובמשפטיו ביחס אפרירי."

זוהי התורה, וזהו כוחה ומהותה - להביא את לומדה לידי שינוי סולם הערכים, עפ"י הקריטריונים האלוקיים. עובד ה', יודע היטב שאין הוא יודע. הוא בא לחסות בצל כנפיה של התורה, משום שהוא מאמין, שדווקא היא זאת שתעניק לו את המידע החסר לו, על מנת לדבוק בהליכותיו של בוראו. אנחנו איננו לומדים בבית-המדרש רק משום שאנו מצוים בכך. לא ולא! אנו לומדים, כי כך אנו משיגים את הדבקות המיוחלת כל-כך. התורה היא זו שמקנה לנו פרמטרים אלוקיים למדידת המציאות, ודרך משקפיה אנו מסתכלים בפרספקטיבה שונה לחלוטין, על כל הסובב אותנו - על מאורעות היום-יום, על התרחשויות היסטוריות כבירות, על תהליכים חברתיים המתרחשים לנגדנו - כל אלה, ועוד, עוברים תחת ידה המבקרת של התורה. לכל היא מתייחסת, את הכל היא שופטת, ואנו, מאמיניה, נקראים לשעבד את עצמנו להוראותיה. הרשו לי להציב שאלה נוקבת - האם האשה משוחררת מחובה זו, שהיא גם זכות? האם אליה לא מופנית הקריאה 'לדבקה בו'? והאם חושב מישהו, שיכול תוכל לדביקות זו ללא עזרת תורת אלוקים חיים? האם היא פטורה מהצורך במאבק עם איתני עולם, עם מחשבות כפירה והרהורי עבירה, עם תהיות וספקות? מדוע היא אינה זקוקה להזדיין בכלי הנשק שיאפשרו לה לנצח במלחמות ה'? כיצד תכריע בשאלות השקפתיות ומחשבתיות? והרי מקובלנו מבית מדרשה של תורת ארץ-ישראל, ש'תורת ה' תמימה משיבת נפש', דווקא כשהיא תמימה, שלמה, היא משיבת נפש. אם נדרוש מנשותינו לחיות מתוך רדידות רוחנית, אם לא נעניק להן את הכלים לבא במגע עם כל התורה, אזי נחטא לאמת, חינוכית ומוסרית. וכונתי, באומרי כל - לכל !!! לא יעלה על הדעת, שעבור הנשים שבינינו, חלקים גדולים של התורה, יהיו בבחינת נעלמים. כמובן, אינני בא לטעון, שיש לחייב אותן ללמוד הכל. די יהיה אם המוסדות החינוכיים יאפשרו להן לקבל כלים

ללימוד התורה, אם הן רק תהיינה מעונינות בכך. 69 בנוסף לכך, יש לעודד אותן ליזום לימוד מעמיק יותר. אם נשכ ונחכה, עד שהן תגענה להכרה בחשיבות הלימוד, יעבור זמן רב, ודבר לא יקרה. על המחנכים, מוטלת המשימה, לטעת בלבבות תלמידותיהן, את האהבה ללימוד הגמרא, לשם שמים, ולא מתוך רצון ריקני להישגיות זולה ושיוויוניות מדומה. וראויים לכאן דברי הרב זצ"ל, המשמחים כנתינתם מסיני:

"יש מגמה אחת לתורה, לעורר את הצד הרוחני העליון שבאדם, שיהיה עסוק במושכלות קדושות ויהיה סר משיקוע בהמי גופני, שמדלדל את כח עצמיותו". (אורות התורה ו'ה')

הבה ונעורר את הצד הרוחני שבאדם, באשר הוא אדם !!!
 "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים"

69. ובן הורה לי מרן הגר"ש ישראלי שליט"א, שמוחר ללמדן גמרא בהיקף מלא, כתנאי שהדבר לא יעשה בכפיה, אלא מרצונן.